gedichten van Karatzás er twee van eigen hand toegevoegd. Het ene («Βεατρίκη πάψε να γελάς») is, zoals hij zelf verklaart, een liefdeslied, waarin de dichter Beatrice verwijt dat ze hem vaak toelacht (of uitlacht?) maar altijd weer ontglipt 'als een schim in de schaduw die zich verspreid als rook'. Het andere, «Η Βεατρίκη στην οδό μηδέν», dat de CD zijn titel geeft, is politiek. De dichter is Beatrice weer eens kwijtgeraakt en zoekt haar in alle straten, zoals de bekende Ermoú, maar ook in de 'Waarom'-straat en de 'Niets'straat; spookachtige straten waarvan het wel duidelijk is dat je het geluk daar nooit zult vinden. Beatrice pleegt er zelfs een soort verraad en wordt even deel van de gezeten burgerij en zelfs van de heersende macht. Het is een overrompelend lied dat je muzikaal meesleurt, maar niet zo representatief voor de weemoedige sfeer van de cyclus als geheel en door de vele verwijzingen en dubbele bodems wat minder toegankelijk.

Ik kies hier daarom voor het prachtige openingslied van de CD, «Βεατρίκη με πουλιά τρελά». De tekst (en zeker de vertaling) geeft slechts een flauw idee van de ongelooflijk expressieve zang en muziek. Wie voor muzikale ontroering gevoelig is komt hier zeker niets te kort. Dit is liedkunst zoals je maar zelden hoort: een unieke combinatie van poëzie, muziek en zang en met een intensiteit waar je weerloos van wordt. 'Priesteres', ja, dat is precies wat Farandouri hier is. Vertegenwoordigster van en bemiddelaarster naar het onbereikbare. Het mooiste dat een kunstenaar kan zijn.

Gioconda, De joden van Thessaloníki in de Griekse literatuur

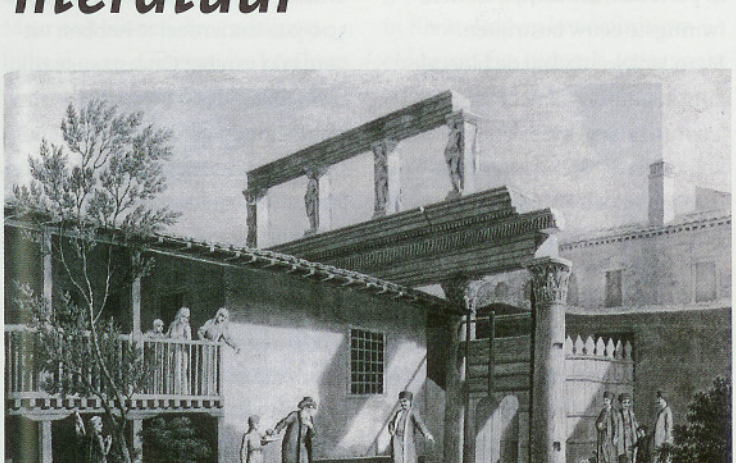

Een paar maanden geleden, op 27 januari, werd in Thessaloníki de 60e gedenkdag van de Holocaust herdacht. Vele hoogwaardigheidsbekleders uit binnen- en buitenland waren daarbij aanwezig: de Duitse minister van buitenlandse zaken Joschka Fischer, de Duitse ambassadeur Albert Spiegel, de partijleider van de PASOK Yorgos Papandreou, en natuurlijk vele afgevaardigden van de Joodse Raad en de joodse gemeenschap in Griekenland. De Griekse president Kostís Stefanópoulos was zelfs naar Polen afgereisd, om daar in Auschwitz de Holocaust Memorial Day te eren. Deze aandacht voor de Holocaust in Griekenland is van vrij recente datum. Decennialang heeft Griekenland de gruwelijkheden ten aanzien van joden tijdens de Tweede Wereldoorlog min of meer genegeerd. Lange tijd was er geen enkel museum of monument ter nagedachtenis aan de joden gewijd. Pas in 1989 werd het Joods Museum in Athene officieel geopend en Thessaloníki kreeg uiteindelijk in 1997, toen de stad de culturele hoofdstad van Europa was, een museum en een monument. Deze gebrekkige aandacht is nogal bijzonder, met name als men bedenkt dat weinig Europese landen zo'n groot aandeel van hun joodse bevolking hebben verloren als Griekenland: bijna 90%. Het hardst getroffen werd Thessaloníki; in deze stad woonde het overgrote deel van de Griekse joden, maar van de 56.000 inwoners waren er na de oorlog nog maar 1000 in leven.
Waarschijnlijk is de geringe aandacht voor de Griekse joden in het land zelf ook een belangrijke reden voor het gebrek aan kennis van dit onderwerp bij de meeste Nederlanders. Maar nu is er gelukkig de bundel 'Gioconda. De joden van Thessaloníki in de Griekse literatuur', een bloemlezing van Griekse verhalen, gedichten en andere teksten van en over Griekse joden. Hero Hokwerda heeft de teksten verzameld, vertaald en van een verhelderend nawoord voorzien. Alhoewel het om een literaire bloemlezing gaat, verschaft de bundel de lezer ook een historische schets van de stad Thessaloníki en haar joodse bewoners gedurende de twintigste eeuw. Het meest informatief – wat dat element betreft – zijn de historisch getinte teksten van onder meer G. Th. Vafópoulos en Yorgos Ioannou, die de lezer informeren over de achtergrond van de joden in deze stad, hun levenswijze en werkzaamheden, de verhouding tussen joden en Grieken en de gebeurtenissen tijdens de bezetting en de uiteindelijke deportatie.

Boeken Βιβλία vervolg

De multiculturele Ottomaanse stad Salónica

De bloemlezing is onderverdeeld in perioden, die samen de hele twintigste eeuw bestrijken.
Hero Hokwerda laat de bloemlezing beginnen met het tijdvak 'voor 1912', wanneer Thessaloníki nog onderdeel is van het Ottomaanse rijk en Salónica wordt genoemd. De stad werd al eeuwen bewoond door een mengeling van Grieken, Turken, joden, Armeniërs, Bulgaren, Serven, Arvanieten, Vlachen en zigeuners. De joden in de stad waren afkomstig uit Spanje, waar ze in 1492 waren verbannen door de Inquisitie onder koning Ferdinand en zijn vrouw Isabella. Zij werden Sefardische Joden genoemd (van het hebreeuwse woord Sepharad, dat Spanje betekent), spraken geen Grieks, maar een Joods-Spaans dialect dat Ladino werd genoemd. Hun aantal was zo groot dat ze van alle bevolkingsgroepen de omvangrijkste waren en de stad werd dan ook vaak 'Moeder van Israël', 'Koningin van Israël' of simpelweg 'Jodenstad' genoemd. De verschillende teksten laten een beeld achter van een stad waarin met name de joden, Grieken en moslims weliswaar naast elkaar leven, maar in feite alleen via de handel met elkaar in contact komen. Afgezien daarvan vormden zij 'gesloten kasten', zoals Vafópoulos uitlegt. Deze situatie leidde tot veel wantrouwen, vooroordelen en geruchten, zoals bijvoorbeeld uit het verhaal 'Joden en Naalden' blijkt: het gerucht deed de ronde dat joden kleine kinderen van christenen pakten en in tonnen stopten waarin aan de binnenkant naalden werden gestoken.

Salónica wordt Thessaloníki

De inlijving van Salonica bij Griekenland in 1912 markeerde een omslag in vele opzichten. Na bijna 500 jaar onderdeel te hebben uitgemaakt van het Ottomaanse rijk, werd Salonica Grieks en voortaan Thessaloníki genoemd. De nationalistische koers leidde tot een hellenisering van de joden en andere etnische groepen; men werd gedwongen de Griekse taal en cultuur over te nemen. 5 jaar later, in 1917, kregen de joden het wederom zwaar te verduren: een grote brand brak uit, en een groot deel van de stad – met name het deel waar de joden woonden en werkten – werd verwoest. Meer dan 50.000 mensen werden dakloos. Een volgende grote gebeurtenis die de gemeenschap onderging was de komst van de vluchtelingen uit Klein-Azië; een gevolg van het in 1923 gesloten Verdrag van Lausanne, waarbij alle Grieken die in het huidige Turkije woonden, gedwongen werden naar Griekenland te verhuizen. De vestiging van deze duizenden christenen, en het vertrek van vele mosliminwoners, gaf de stad in korte tijd een volstrekt ander aanzien. Door deze gebeurtenis werd Thessaloníki Grieks, met alle gevolgen van dien voor onder meer haar joodse inwoners. Verschillende auteurs geven een ooggetuigenverslag van deze gebeurtenissen.

De Duitse bezetting en wat er daarna nog rest

Het meest schrijnend zijn de verhalen en gedichten in deel 4, 5 en 6, die de periode van oorlog en bezetting bestrijken. Zoals het verhaal van Leonídas Zisiadis over de jonge Griekse weduwe Filió, die een relatie begint met haar joodse stadgenoot Albertos, met hem trouwt, en uiteindelijk samen met hem door de nazi's wordt weggevoerd. En de denkbeeldige brieven uit het kamp van de joodse Mirjam, opgetekend door de schrijfster Nina Kokkalidou-Nahmia. Uit de verhalen wordt onder meer duidelijk hoe de joden in relatief korte tijd in de nazistische fuik van de Neurenberger Wetten werden gedreven. De nazi's begonnen in 1941 met het verbieden van joodse publicaties, en met de plundering van joodse archieven, bibliotheken en kunstcollecties. In juli 1942 werd dwangarbeid voor de joden ingevoerd, in november van dat jaar startten de nazi's met de inbeslagname van joods bezit, joden werden uit bepaalde wijken verwijderd, men richtte getto's in en februari 1943 werd het dragen van een jodenster verplicht. Een maand later vond de eerste deportatie plaats, waarna in de maanden daarna tot en met augustus van dat jaar bijna 50.000 joden uit de stad werden weggevoerd. Zoals bekend was het een enkele reis: de meesten keerden niet terug uit de kampen Auschwitz-Birkenau en Bergen-Belsen.
De 3 delen van de bloemlezing die hierop volgen en de periode na de oorlog bestrijken, laten vooral een indruk achter van een sterk uitgedunde, psychisch verwonde, verarmde, vereenzaamde en van haar bezittingen beroofde bevolkingsgroep.

Gioconda.

Het pièce de résistance van deze bloemlezing wordt duidelijk gevormd door het prachtige titelverhaal: de novelle 'Gioconda' van Nikos Kokantzis. Kokantzis woonde in zijn jeugd in Thessaloníki en hij schrijft in deze autobiografische novelle over zijn liefde voor

het joodse buurmeisje Gioconda. In het begin van het verhaal spelen zij nog als kinderen met elkaar, maar gaandeweg worden zij verliefd en uiteindelijk krijgen ze tijdens de bezettingsjaren, als beiden tiener zijn, een echte liefdesrelatie. Gioconda wordt tot groot verdriet van Nikos in 1943 met haar familie weggevoerd en zal niet meer terugkeren uit het kamp. Zelfs zijn laatste aandenken aan haar, het schrift met haar verzameling gedroogde bladeren, raakt Nikos na de oorlog kwijt.
Uit het nawoord van Hero Hokwerda blijkt dat hij de novelle eind jaren negentig al vertaalde, maar dat destijds werd besloten het niet uit te geven omdat het verhaal, zoals hij schrijft: '... te zeer op zichzelf zou staan en te weinig zou laten zien van de achtergrond van de stad Thessaloníki met haar Grieks-joodse samenleving'. Gelukkig is de uitgave er uiteindelijk toch van gekomen en is de novelle terecht het openings- en titelverhaal van deze bloemlezing geworden.
Gioconda, Stichting Ta Grammata, ISBN 90-808942-1-4, 452 pp., € 25,00

Frederiek Lommen

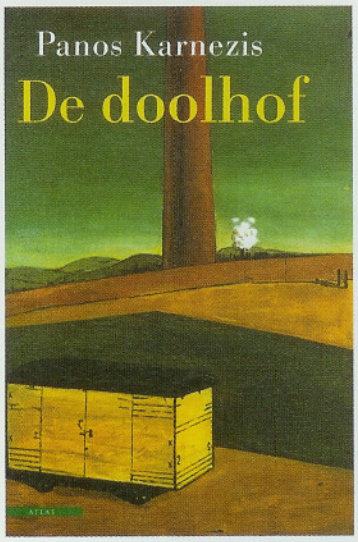

De Doolhof
Het is de nazomer van 1922. De Griekse droom over een herstel van het vroegere Byzantijnse Rijk en de bevrijding van vele Kleinaziatische landgenoten is net in duigen gevallen. Na de vernietigende nederlaag trekt het Griekse expeditieleger zich halsoverkop terug uit Klein-Azië. Eén legereenheid raakt hopeloos verdwaald in de Anatolische woestijn en trekt in cirkels rond zonder een uitweg naar zee te vinden. Er heerst een compleet defaitisme onder de troepen: het moreel is laag, er worden clandestien communistische vlugschriften verspreid, er wordt gestolen, er is verraad, de verbinding met het hoofdkwartier is verbroken, de aalmoezenier roept tevergeefs op tot gebed en de commandant probeert aan de werkelijkheid te ontsnappen door steeds hogere doses morfine te spuiten. Het is niet alleen de nederlaag die hen dwars blijkt te zitten; vooral het uitmoorden van een heel dorp achtervolgt de mannen steeds intenser. Het tij lijkt te keren wanneer ze op een kleine stad stuiten die schijnbaar ongeschonden door de oorlog is gekomen. De stad wordt bevolkt door een Griekse elite, met aan het hoofd een corrupte burgemeester, en een Turkse onderklasse die in de krottenwijk woont. De manschappen nemen tijdelijk hun intrek in de stad. Maar ook binnen deze schijnveiligheid gaan de negatieve krachten door met hun werk en maken de mensen zowel tot dader als tot slachtoffer. De legermacht en het Griekse deel van de bevolking vertrekken uiteindelijk in de richting van de zee, in de hoop op een veilig heenkomen naar het vaderland. De Turkse inwoners gaan in de tegenovergestelde richting.
Deze eerste roman van Panos Karnezis (in 1967 geboren in Griekenland en sinds 1992 woonachtig in Engeland) geeft een zeer indringend en beklemmend beeld van mensen die tot elkaar veroordeeld zijn, verbonden door een afschuwelijke misdaad in oorlogstijd die hen blijft achtervolgen. Vanuit het gezichtspunt van verschillende hoofdfiguren wordt het mozaïek van dit verdoemde leger langzaam ingevuld. Stukje bij beetje wordt duidelijk welke misdaad het regiment op zijn geweten heeft, wie de vlugschriften verspreidt en wie de diefstallen pleegt. De sfeer van uitzichtloosheid en onverschilligheid wordt nog versterkt door de nietsontziende elementen: de woestijnhitte en -koude, de invallende herfst met geselende regen en wind en het eeuwige stof dat overal in doordringt. De hoofdfiguren, van wie korte kijkjes in hun verleden duidelijk maken hoe ze in deze hel terecht zijn gekomen, zijn levensecht en worden ondanks hun niet zo fraaie daden toch met een zeker mededogen beschreven. Hun tocht is niet alleen het verhaal van een verloren legeronderdeel, maar ook dat van de Grieken als geheel die treuren om de verloren droom, de teloorgang van de Griekse gemeenschap in Klein-Azië en het definitieve einde van een tijdperk. Ieder zoekt zijn toevlucht in iets anders: de een klampt zich vast aan zijn mythologieboek en de morfine, de ander aan het communisme, de volgende aan de bijbel en weer een ander aan een onbereikbare liefde.
De roman is verdeeld in drie delen: De Woestijn, De Stad en De Zee. De gebeurtenissen worden op onheilspellende wijze aangekondigd in de Proloog: de sinistere aanblik van een geplunderd, verlaten dorp schreeuwt om uitleg van het hoe en waarom. In de knap opgebouwde roman wordt vervolgens de voltrekking van het noodlot uit de doeken gedaan. Langzaam maar zeker ervaart de lezer hoe de hoofdfiguren steeds meer verstrikt zijn geraakt in een doolhof; niet alleen die van de woestijn, maar ook van de geschiedenis zelf en van hun eigen denken en handelen. Even laait de hoop op als de brigade de stad ontdekt die schijnbaar nog intact is. Maar ook hier heeft de tijd zijn sporen nagelaten, is de onttakeling begonnen en het traditionele leven uit de Ottomaanse periode tot uitsterven gedoemd. De komst van het Griekse regiment zal dit proces alleen maar versnellen.
Karnezis hanteert een beeldende schrijfstijl, vol vergelijkingen, die op weergaloze wijze de sfeer van teloorgang oproept. De langzame verloedering, de ontluistering, het onderhuidse verzet, het leven in de stad en het bijgeloof dat de kop op steekt: dat alles wordt op subtiele